Mario Roques şi studiul textelor vechi româneşti

Un succint excurs biografic poate defini opţiunile şi formaţia unui filolog şi romanist de excepţie, ataşat literaturii române vechi: Mario Roques (1875–1961). Fiu al unui diplomat francez, viceconsul în Peru, studiază la l'École Normale Supérieure (1894–1897) şi la l'École Pratique des Hautes Études (1895–1903) din Paris. În 1897, după obţinerea agregatului, devine bursier al Fundaţiei Thiers şi urmează, până în 1900, l'École Spéciale des Langues Orientales, specializându-se în filologie romanică. În 1898, el efectuează prima sa călătorie în ţara noastră, fiind captivat de studierea folclorului şi a graiurilor populare româneşti. Decisivă în cultivarea acestei pasiuni a fost întâlnirea sa cu Pompiliu Eliade, cu care a fost coleg la l'École Normale. Începând din 1901, Roques va preda la l'École Normale Supérieure, apoi la l'École Pratique des Hautes Études, unde îi succedă, din 1903, lui Gaston Paris, mentorul său, la catedra de gramatică comparată a limbilor romanice. În 1907, este numit profesor de limba română la l'École des Langues Orientales Vivantes, urmându-i lui Émile Picot, iar în 1912 în funcţia de director la l'Institut de Philologie Roumaine de la Sorbona, pe care o va deţine până în 1938. Consacrarea sa didactică survine în 1937, atunci când ajunge profesor la Collège de France, post pe care îl va ocupa până în 1947. Din 1911, preia direcţia revistei „Romania", fondată şi condusă de Gaston Paris şi Paul Meyer, în care îşi va publica multe dintre contribuţiile sale filologice. În 29 mai 1914, este ales membru corespondent al Academiei Române, iar în 17 februarie 1928, membru plin, fiind, după caracterizarea lui Ion Bianu, un „adânc cunoscător al limbii române",

BDD-B12-16 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

precum şi „unul dintre cei mai devotaţi prieteni ai românilor”[253]. Începând din 1929, va coordona la Société des Anciens Textes Français. Din 1933, face parte din l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres, în 1936 este cooptat în Commission de l'Histoire Littéraire de la France, iar din 1948 este primit în l'Académie de Langue et de Littérature Françaises de Belgique. Sunt de notorietate, de asemenea, lucrările de referinţă pe care Mario Roques le-a coordonat de-a lungul anilor, printre care colecţia *Classiques français du moyen âge*, precum şi seria de *Publications romanes et françaises*[254].

Încă de la începuturile colaborării sale la revista „Romania”, din 1899, el manifestă un interes constant faţă de cultura şi literatura română, fiind atras, deopotrivă, de lingvistică, filologie, istorie şi istorie literară, domenii cărora le dedică studii esenţiale şi numeroase recenzii. Promptitudinea cu care va comenta în revistă unele apariţii din sfera literaturii române vechi este elocventă pentru informarea şi

[253] Vezi AAR, tomul XLVIII, Şedinţele din 1927–1928, Bucureşti, Cultura Naţională, 1928, p. 70–71.

[254] Pentru profilul savantului, a se vedea şi Sever Pop, *M. Mario Roques, ses travaux, son enseignement, ses études*, în *Pour un cinquantenaire scientifique. Mario Roques et les études roumaines*, Paris, Institut Universitaire Roumain Charles Ier, 1953, p. 19–33; Basil Munteanu, *La Roumanie moderne et sa littérature dans la conception de M. Mario Roques*, loc. cit., p. 35–62; Émile Turdeanu, *M. Mario Roques et la littérature roumaine ancienne*, loc. cit., p. 63–69; idem, *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des principautés roumaines*, Leiden, Éditions E. J. Brill, 1985, p. 411–417; Octavian Nandriş, *M. Mario Roques et ses élèves*, în *Pour un cinquantenaire scientifique. Mario Roques et les études roumaines*, ed. cit., p. 71–76; Horia Rădulescu, *Bibliographie des ouvrages et articles de M. Mario Roques consacrés à la langue et à la littérature roumaines*, loc. cit., p. 77–107; Yves Lefèvre, *Mario Roques*, în „Archivum Latinitatis Medii Aevi (Bulletin du Cange)”, tome XXXI, 1961, fascicule 1, p. 117–121; Alfred Merlin, *Notice sur la vie et les travaux de M. Mario Roques*, în „Comptes-rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres”, vol. 105, 1961, n° 2, p. 349–358; Alf Lombard, *In memoriam Mario Roques*, în „Studia Neophilologica”, XXXIV, 1962, issue 1, p. 193–194.

BDD-B12-16 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

receptivitatea sa. În anul imediat următor publicării lor, va recenza, de exemplu, studiul lui Constantin Lacea despre limba *Vieţii şi petrecerii svinţilor*, de Dosoftei, apărut la Leipzig, în 1898, cel al lui N. Cartojan, *Alexandria în cultura română*, din 1910, ediţia *Psaltirii Voroneţene*, scoasă de C. Găluşcă, la Halle, în 1913, sau volumul lui Nicolae Cartojan, *Cărţile populare în literatura românească*, din 1929. Cercetările sale mai extinse asupra textelor vechi româneşti sunt inaugurate, în 1907, printr-un studiu consacrat *Tetraevanghelului* lui Coresi[255], care cuprinde completări bibliografice şi textuale utile făcute pe baza exemplarului complet păstrat la Muzeul Naţional din Budapesta. Descrierea lui Roques va fi ulterior inclusă de Dan Simonescu în ultimul volum de *Adăogiri şi îndreptări* al *Bibliografiei româneşti vechi*.

Următoarele două contribuţii filologice prefigurează ampla exegeză pe care Roques o va consacra celei dintâi traduceri, parţiale, a *Vechiului Testament* în limba română. În primul studiu, despre originalul *Paliei* de la Orăştie, el ajunge, independent de Iosif Popovici, la aceeaşi concluzie, şi anume că tipăritura din 1582 este o traducere după o versiune maghiară a *Vechiului Testament*, mai exact, după *Pentateucul* lui Heltai Gáspár, tipărit la Cluj, în 1551[256].

Cel de-al doilea, intitulat *Sur trois fragments manuscrits de traductions roumaines de l'Ancien Testament*, a apărut iniţial în *Mélanges publiés en l'honneur de M. Paul Boyer*, din 1925, ambele urmând să fie înglobate în introducerea la ediţia critică a *Paliei*, lansată tot în 1925[257]. Destinul acestei restituiri exemplare prezintă o anumită curiozitate editorială. Volumul prim, *Geneza*, a fost imprimat începând din 1908,

[255] *L'évangéliaire roumain de Coresi (1561)*, în „Romania", XXXVI, 1907, nr. 143, p. 429–434.

[256] *L'original de la Palia d'Orăştie*, în *Mélanges offerts à M. Émile Picot*, tome II, Paris, Librairie Damascène Morgand, 1913, p. 515–531.

[257] *Les premières traductions roumaines de l'Ancien Testament. Palia d'Orăştie (1581–1582)*, I. Préface et livre de la Genèse, publiés avec le texte hongrois de Heltai et une introduction, Paris, Librairie Ancienne Édouard Champion, 1925.

BDD-B12-16 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

aşa cum reiese dintr-un avertisment care precedă ediția propriu-zisă. Imprimarea fusese terminată deja în 1909, după cum anunța autorul în „Annuaire de l´École Pratique des Hautes Études, Section des sciences historiques et philologiques", pe anii 1908–1909. Cu toate că îşi propusese ca primul volum să apară numai împreună cu cel de-al doilea, a cărui imprimare a continuat între anii 1909 şi 1914, Roques a fost nevoit să-şi întrerupă munca, ceea ce l-a adus în situația de a-şi pune până la urmă lucrarea în circulație în forma incompletă. Introducerea este structurată în următoarele capitole: *I. Note préliminaire; II. La Bible roumaine avant 1580; III. L'Ancien Testament de 1581-1582; auteurs et circonstances de la traduction; IV. La publication d'Orăştie; V. Fragments manuscrits*. La început sunt expuse date generale privind necesitatea unei ediții a *Paliei*, precum şi modul în care va fi concepută. În această notă asupra ediției, de fapt, filologul îşi motivează opțiunea pentru redarea textului cu caractere chirilice, față de inconvenientele pe care le-ar avea, după opinia sa, transcrierea sau facsimilarea acestuia. Se precizează modificările operate în reproducerea textului (corectarea greşelilor de tipar evidente, uniformizarea folosirii majusculelor, separări grafice, indicarea versetelor după *Vulgata* şi, între croşete, a paginației din original), corecțiile fiind marcate cu asterisc şi consemnate în prima secțiune a aparatului critic. În paralel, în cea de-a doua secțiune din subsol, este redat textul maghiar din care derivă *Palia*.

Următorul capitol al introducerii se rezumă la o succintă trecere în revistă a traducerilor parțiale ale cărților biblice în limba română efectuate înainte de anul 1580, precum şi a curentelor culturale care le-au generat, chestiuni în care Roques se raliază opiniilor formulate de I. Bianu şi N. Iorga în studiile lor din 1904. Unele scrieri vechi, descoperite între timp, precum *Psaltirea Hurmuzaki*, sunt omise de către comentator, fapt datorat decalajului cu care şi-a redactat lucrarea, altele nu apar menționate, în mod inexplicabil, ca în cazul *Tetraevanghelului* sibian, descris de I. Bogdan încă în 1891. Sunt examinate în continuare datele privind patro-

BDD-B12-16 © 2012 Casa Cărții de Ştiință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

nul Mihai Tordaşi, alături de cei patru traducători, Ştefan Herce, Efrem Zacan, Moisi Peştişel şi Achirie, precum şi împrejurările în care s-a realizat traducerea *Vechiului Testament*. În capitolul cel mai dens al lucrării, *La publication d'Orăştie*, sunt analizate, mai întâi, cele patru exemplare cunoscute până atunci din *Palie* (un al cincilea exemplar, complet, semnalat ulterior în Biblioteca Fundației Jiga din Oradea, este menționat în *Avertissement*). Descrierea detaliată a cărții sub aspectul bibliografic, filigranologic, al ornamenticii şi al grafiei ocupă, de asemenea, un spațiu adecvat.

Contribuția cea mai consistentă a cărturarului francez la elucidarea genezei acestui monument literar este cuprinsă în cadrul subcapitolului intitulat *Le travail de traduction; les originaux*. Roques consideră că identificarea originalului trebuie să se bazeze, în primul rând, pe compararea minuțioasă a textului cu diferitele surse la care traducătorii ar fi putut avea acces: „La recherche de l'original reste à faire: elle se fonderait naturellement sur une comparaison minutieuse de la *Palia* avec les divers modèles que les traducteurs ont pu avoir sous les yeus”[258]. Dacă în cazul versiunilor ebraică, greacă şi a celor occidentale există o multitudine de modele, în cazul versiunii slavone dificultatea identificării este de altă natură. Ipotetic, traducătorii ar fi putut utiliza fie o copie a *Bibliei* manuscrise a lui Gennadius, fie chiar *Biblia* de la Ostrog, care reproduce textul lui Gennadius, confruntat cu versiunea greacă. Între încheierea tipăririi *Bibliei* de la Ostrog, în data de 12 august 1581, şi începerea imprimării *Paliei*, în 14 noiembrie 1581, există un interval care nu exclude posibilitatea ca sursa slavonă să fi ajuns în posesia cărturarilor ardeleni. Ideea centrală a studiului lui Roques este aceea că elementele textuale prin care *Palia* se detaşează de modelul maghiar nu provin nici din ebraică, nici din greacă, nici din slavonă, nici dintr-o versiune luterană. Traducătorii au apelat, după părerea sa, la o ediție a *Vulgatei* corectate, care se apropie de *Biblia* publicată la Tübingen, în 1573, de Lucas Osiander. Critica textuală îi permite să observe, de exemplu, că *Vulgata* a fost transpusă, de

[258] *Ibidem*, p. XXXIV.

BDD-B12-16 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

preferință, în capitolele 1–5 ale *Genezei* şi 1–16 ale *Exodului*. Dar nu toate pasajele diferite de textul lui Heltai îşi au un corespondent în ediția lui Osiander, motiv care îl face să presupună folosirea şi a altor versiuni pentru unele concordanțe şi glose. Dacă împărțirea capitolelor 36–39 ale *Exodului* corespunde cu secțiunile tradiționale ale *Vulgatei*, în alte porțiuni versetele sunt dispuse întocmai după *Biblia* lui Luther sau după versiunile inspirate din aceasta. Împărțirea specială a capitolelor ar fi putut fi impusă, însă, posterior traducerii, în conformitate cu o altă sursă, nefructificată până atunci, având o structură similară. Analiza comparativă pe care o întreprinde Roques pune în evidență unele „contaminări" care apar între diversele texte originale. Sunt fertile, în aceeaşi măsură, concluziile cercetătorului francez, care admite ipoteza că traducătorii au avut permanent în față *Pentateucul* lui Heltai, împreună cu o altă *Biblie*, pe care le-au combinat în proporții variabile, după cum nu este exclus ca ei să fi urmat un alt izvor, iar numai revizia generală să fi fost efectuată prin colaționarea cu textul maghiar: „Il nous faut donc admettre, ou bien que le ou les traducteurs ont eu constamment sous les yeus le *Pentateuque* de Heltai et une autre Bible qu'ils ont combinés à des doses variables, ou bien que leur travail, fait par les uns d'après Heltai, par les autres d'après un autre texte, a été l'objet d'une revision générale d'après le *Pentateuque* hongrois. L'on conçoit qu'il soit difficile de choisir entre ces deus hypothèses qui peuvent d'ailleurs être l'une et l'autre exactes tour à tour"[259]. Unele formulări ale prefeței, precum şi sumarul *Pentateuculului* din *Palie* prezintă similitudini atât cu tipăritura lui Heltai, cât şi cu exegeza lui Heinrich Bullinger, *De omnibus Sanctae Scripturae libris expositio*, întâlnită şi în alte ediții latine ale *Bibliei*, text fructificat, de asemenea, în cadrul ediției maghiare. În fine, pentru a proba supoziția folosirii unei traduceri mai vechi a *Vechiului Testament* din maghiară, autorul compară citatele scripturale din *Molitvenicul* coresian cu pasajele corespunzătoare din *Palie*, ajungând la concluzia că între ele nu există nicio legătură de filiație.

[259] *Ibidem*, p. XLVII.

BDD-B12-16 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)

Ultima parte a introducerii, *Fragments manuscrits*, este o încercare de a vedea în ce măsură afirmaţiile din prefaţă privind traducerea, nu numai a *Genezei* şi a *Exodului*, ci şi a celorlalte cărţi din *Pentateuc*, alături de *Regi* şi de „alţi proroci câţva", sunt sau nu plauzibile. Sunt supuse analizei câteva texte manuscrise ce au fost invocate în favoarea reconstituirii ipotetice a traducerii rămase nepublicate, fapt care nu poate fi neconfirmat, după părerea lui Roques. În legătură cu fragmentul de *Levitic*, publicat de Hasdeu în *Cuvente den bătrâni*, considerat cel mai vechi text biblic românesc, cercetătorul francez crede că acesta ar putea descinde dintr-o traducere realizată în jurul anului 1580, care, deşi urmează textul lui Heltai, este independentă faţă de *Palia* de la Orăştie. Cercetările ulterioare au confirmat ipoteza unei traduceri independente, dar care a fost realizată abia la începutul secolului al XVII-lea, în Transilvania, copiată ulterior în Muntenia[260]. Fragmentele veterotestamentare din manuscrisul academic 130, scris la sfârşitul secolului al XVII-lea, constituie o copie a *Paliei*, potrivit lui Roques, numai în cazul primelor două cărţi, în timp ce pentru cărţile *Regii, Daniil* şi *Tobie* nu există argumente concludente că ar proveni din traducerea iniţială. La fel şi ms. rom. 710, o copie din 1741 a unor texte biblice, descoperită de V. Mangra, deşi prezintă unele similitudini cu textul *Paliei*, nu derivă din aceeaşi versiune, aşa cum presupuneau I.G. Sbiera şi N. Iorga.

Cu toate că proiectul editorial şi filologic al lui Mario Roques nu a fost finalizat în întregime, el a reuşit, fără îndoială, printr-un „studiu bine întemeiat şi alcătuit, clar şi frumos scris"[261], ca şi printr-o restituire lucrată cu multă probitate, să marcheze un punct de reper al textologiei româneşti.

[260] I. Şiadbei, *Fragmentul Leviticului românesc de la Belgrad*, în RF, I, 1927, nr. 3, p. 276–283; vezi şi Gheţie–Mareş, *Originile*, p. 362–363.

[261] N. Drăganu, *„Les premières traductions roumaines de l'Ancien Testament. Palia d'Orăştie (1581–1582). Préface et livre de la Genèse"*, în DR, IV_2, 1924–1926, p. 1113.

BDD-B12-16 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.25 (2026-11-07 22:11:17 UTC)